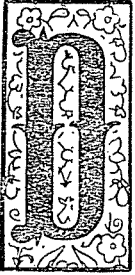

Profesör Majid Khadduri'nin "İslâm Devletler Hukuku" (Şeybânî'nin Siyer'i)

Yazan : Prof. Dr.
Muhammad Hamidullah
Tercüme : Dr. Yusuf
Ziya Kavakçı

Devletler Hukukunu siyasetten ve takdîrlikten ayırma işinde müslümanlar birinci oldular; düşmanın islâm adliyesine müracaat edebileceği şekilde onu hukukun bir kısmı ve parçası haline getirdiler. 1400 sene önce ilk defa müslümanlar (bugün bile esası bir istisnadırlar), müslüman olsun, gayr-ı müslim olsun bütün dünya insanların dünyevî işlerde eşit olduklarını ilân ettiler; ırk, din ve iktidar tefriki yapmadılar.

İSLÂM DEVLETLER HUKUKU EDEBİYATINA YENİ BİR

İLÂVE :

Washington'da John Hopkins Üniversitesi profesörü Majid Khadduri (2) son günlerde «İslâm Devletler Hukuku (Şeybânî'nin Siyer'i)» adı altında çok faydalı bir kitap neşretti (Baltimore 1966). Tetkikinde bir kaç husus dikkatimi çekti. Buna, 314 sayfaya 3 sterlin, 4 şilin ve 0 peni (100 kûsür T.L.) fiyat konmuştur. Bana öyle geliyor ki müellifin herhangi bir kusuru olmaksızın «dokunulmazlık» mefhumu «medeni» Batı'da hüsnü kabul görmekte ve bu da fakirliğe zemin hazırlamaktadır. İktisaden fakir memleketler halkının, Cenab-ı Hakk'ın mukaddes emaneti olan ilme yaklaşmalarına mani olunmaktadır.

Lahey'deki Milletlerarası Adalet Divanı hakimi Jessup Bey, 10 sayfalık bir ön-söz yazmıştır. Bunu paragraflarının bol bol numaralandığı Şeybânî'nin eserinden önce mütercimim 74 sayfalık bir girişi takibeder. Aşağı yukarı 50 varakın tercümesi olan 1-1739 paragrafları 75-292 sayfalarını kapsar.

Prof. Majid Khadduri, Hârûn-i Resîd'in (vefatı 809 milâdî) ve Şarîman'ın (vefatı 814 milâdî) muasırı İmam-ı Muhammed Şeybânî'ye ait bir hukuk mecellesindeki (corpus juris) «Devletler Hukuku» bölümünü tercüme etmiştir. Şeybânî'nin esas eseri Kitâb'ul-Asl (öteki adı Kitâb'ul-Mebûs), henüz yazma halindedir; ancak neşri ele alınmış ve ilk cildi (şimdi iki cilt) pek yakında Hyderabad-Deccan'daki Dairet'ul-Ma'ârif tarafından yayımlanmıştır.

Devletler Hukukunu (yani harp, sulh ve tarafsızlık hukuklarını) en evvel siyasetten ve takdîrlikten ayıranların dünyada müslümanlar olduğu hattâ onu düşmanın İslâm adliyesine müracaat etme hakkına sahip bulunduğu hukukun bir kısmı ve parçası haline koyanların yine müslümanlar bulunduğu şimdi çok iyi bilinmektedir.

(1) Bu yazı Dr. Hamidullah'ın The Islamic Review Vol. 54 Nos 7 ve 8 (London July-August 1966/Rebî'us-Sâni-Cumâdî'ul-Ülâ 1386 h.), s. 32-35'te neşredilen A Review of Professor Majid Khadduri's «Islamic Law of Nations (Shaybani's Siyar)» adlı tenkit yazısının tercümesidir. Ancak tercüme bizzat müellif tarafından yapılan ve bende mahfuz bulunan tashihler ve ilâveler dikkate alınarak yapılmıştır (Mütercim).

(2) Bu adın Türkçe okunuşu ve yazılışı Mecid Haddûri şeklindedir. Biz müellifin adının lâtin harfleriyle yazılan şeklini aynen muhafaza etmeyi faydalı bulduk (Mütercim).

İhtimal ki en eski mefhum Tevrat menşelidir; Tevrat'ta yer almaktadır (bkz. Tesniye XX 10-17 I Samuel, XV, 1-3). Batılılar arasında **Aristo** (Siyaset, I, bölüm 7) «tabiatın barbarların (yani yunan olmıyanların) yunanlıların kölesi olmalarını gerektirdiği» şeklinde düşünmüştür. Yunanlılar için bir «dünya harbi», küçük yarım-adalarnın bir kaç şehir devletleri arasında yapılan savaş idi. Tabii olarak onların Devletler Hukuku, başkalarının hiç bir «hakka» sahip bulunmadığı yunan şehirleri sakinlerine inhisar etti. Romalılar biraz daha iyi idiler ve dünya küresinin daha büyük bir kısmında hakimiyet kurdular. Onlar kendileriyle dostluk anlaşması münasebetlerine sahip yabancılara haklar tanıdılar. 1856 yılı gibi geç bir tarihte Avrupa Devletler Hukuku beyaz hristiyan milletlerine münhasır idi; sadece siyasi ve madeten pratik zaruretler ki onları papanın emirlerinden sarf-ı nazar etmeye ve müslüman Türkiye'yi Devletler Hukukunun hak ve vecibeleri hususunda eşit bir aza olarak tanımaya zorladı. Bu şekli **Paris Anlaşmasından** pek sonra bile muannit kimseler bu hakkı inkâr etmeye devam etmiştir. (Meselâ **Wolsey, International Law**, New York 1889). Bugünkü medenî asrımızda bile bütün insanları hak bakımından «Birleşmiş Milletler Teşkilâtı»nın üyesi olmaya lâyık görmemektedirler; Milletlerarası haklara ve vecibelere iştirak edebilmeleri için Birleşmiş Milletlere aza olan devletlerin medeniyet ve kültür sahibi olduklarına ekseriyetle kabul edilmelerine ihtiyaç vardır.

İSLÂM DEVLETLER HUKUKUNUN HZ. MUHAMED'E MUASIR OLAN BAŞLANGICI

1400 yıl önce müslümanlar ilk defa, müslim olsun, gayr-ı müslim olsun bütün insanların dünya işlerinde eşit olduklarını beyan ettiler (bkz. Meselâ, **Debûsî, Kitâb'ul-Esrâr**, «Devletler Hukuku» bölümü); aslâ din, ırk ve kuvvet tefriki yapmadılar. Tetkik konusu edilen kitap, klâsik müslüman hukukçularca işlenen mevzuun ne en eskisi ve ne de en çok nihâisi olmadığı halde bu konu hakkında edebiyata çok faydalı bir ilâvedir.

Siyer müslümanlar tarafından Devletler Hukukuna verilen bir addır. Müslüman devletlerin ecnebi devletlerle münasebetleri hususunda tatbik edilen kaideler grubu olarak Devletler Hukuku, bizzat Hz. Peygamber devrinden beri müslümanlar tarafından mecburi olarak kullanılmıştır ve kaidelerinin çoğu Kur'an ve Hadis'te zikredilmiş bulunmaktadır. Ne var ki onun hukuk mecmualarında ayrı ve müstakil olarak ele alınışı daha sonra olmuştur. İslâm Hukuku üzerinde ilk yazarın kim olduğunu tam olarak bilmemekteyiz. Şüphesiz **Zeyd b.'Alî** en eskisi değildir; ancak bize kadar gelen en eski kitap ona aittir. O, 120/738 veya 122/740'da vefat etmiştir. **Kitâb'ul-Mecmû fi'l-Fıkh** isimli kitabında müslümanların Devletler Hukukuna verdikleri ad olan siyer hakkında tam bir bölüm mevcuttur. Fakat siyer üzerinde en eski müstakil kitap **Ebû Hânîfe'ye** (ö.150/767) atfedilir. Filhakika **Tavâh'ut-Te'sis** eserinde **İbn-i Hacer** şu beyanda bulunur: «Siyer hakkında en önce kitap yazan **Ebû Hanîfe'dir**; **Evvâ'î** ona bir reddiye yazdı; sonra da **Ebû Yûsuf** (Şimdi tab-edilmiş olan) hususî bir kitabından hocası **Ebû Hanîfe'yi Evvâ'î'ye** karşı müdafaa etti; daha sonra **Şâfi'i**, her üçünün fikirlerini canlı münakaşaları içinde tenkidetti; **Siyer'ul-Evvâ'î** (**Evvâ'î'nin Siyer'i**) adlı kitabı, muazzam eseri **Kitâb'ul-Umm**'de bir bölüm halinde ortaya koydu. Bizim yazar **Şeybânî** bu münakaşaların muasırıdır. Aşağıda bu hususu yeniden ele alacağız.

Kitap bir çok bakımdan önem taşır. **Ebû Hanîfe'nin** dışındaki kaynaklardan öğrenilen Peygamber hadislerini ihtiva eden birinci bölüm hariç her şey, **Ebû Yûsuf** tarafından sorulara verilen cevaplar halinde **Ebû Hanîfe'ye** ait fikirler olarak nakledilmiştir. **Şeybânî** şurada burada bazı izahlar ekler veya kendi fikrini sunar; ancak esas itibarıyla eser **Ebû Hanîfe'nindir** (**Prof. Khadduri**, bu kitabın **Şeybânî'nin** fikirlerini ve metodunu aktardığı manasında sayfa 50'de verilen görüşünü yeniden tetkike almalıdır). Yukarıda söylendiği gibi burda **Kitâb'ul-Asl**'ın bir bölümüne sahibiz; ancak **Kitâb'ul-Asl**'ın tamamı böyle telif edilmiş değildir. Filhakika bu özelliğe sahip bir kaç bölüm mevcuttur; kalanların hepsi **Şeybânî'ye** ait olarak sunulur. Muammayı hal için biz aşağıdaki hususu teklif cür'etinde bulunuruz :

Evvelâ **Şeybânî'nin** kendi **Kitâb'ul-Asl**'ını iki defa yazdığını ve el değmiyen çok az kısmının kaldığı hususunda **Serahsi** tarafından açıkça zikredilen (bkz. **Mebûsû**, cilt 30, s. 278 ve 289; bu kitap **Şeybânî'nin Mebûsû**'u ile karıştırılmamalıdır) hakikati kafada tutalım (**Asl**, tab'ı 20 cilt tutacak muazzam bir eserdir). Öyle gözüktüyor ki başlangıçta o, **Ebû Hanîfe'nin** parlak risâlesini büyük **Asl** eserine almayı kâfi görmüştür; o sırada zaten müstakil ve hacımlı bir kitap olan **Kitâb'us-Siyer'il-Kebir**

adlı eseri telif ettiğinden dolayı ikinci defa kaleme alışında birincisine yalnız Hz. Muhammed'in hadislerine taalluk eden bir kısım ekledi ve başka dokunmadı. Kaydı gereken bir diğer nokta da Serahsi'nin *Mebstû'tunun* aslında Şeybânî'ye ait *Asl'ın* hülâsası olan *el-Hâkim'in el-Muhtasar'ul-Kâfi* adlı eserinin şerhi olduğudur.

İmdi, *Muhtasar'ul-Kâfi'nin* siyer bölümleri (İstanbul yazması) ile Şeybânî'nin siyer bölümleri arasında mutlak olarak hiç bir benzerlik yoktur. Serahsi «siyer» bölümüne yaptığı şerhinde onun *Kitâb'us-Siyer'is-Sağîr'in* şerhi olduğunu uzun uzun beyan eder (Tercüme-i hal müellifleri tarafından Şeybânî'ye *es-Siyer'us-Sağîr* ve *es-Siyer'ul-Kebîr* diye iki ayrı kitap isnad edilir). Buradan ben, Prof. Majid Khaddûrî tarafından tercüme edilen bölümün *Asl'ın* ilk neşir şeklinden (*first draft*) geldiği, el-Hâkim'in ve Serahsi'nin eserlerindeki Ebû Hanîfe'nin risalesinin yeniden işlenmesinden (*reproduction*) başka bir şey olmayan, fakat tamamen Şeybânî'ye ait orijinal bir eser bulunan ikinci yayından (*second draft*) geldiği neticesine vardım. Arzî bir beyan olarak İslâm Hukukunu tedvin için Ebû Hanîfe'nin 40 üyesi olan bir *Hukuk Akademisini* kurduğu vak'asını; teferruatlı bir tarzda izah etmiş olduğum gibi (*The Islamic Review*, April 1957)³ Ebû Hanîfe'nin hayatında dikkate değer herhangi yeni malzeme veya yeni meseleler ortaya çıktığında yeniden gözden geçirme veya ilâvede bulunma işi de ihmal edilmeyen bütün mevzular bölüm bölüm telif edildiğini ifade ederim. Bu münasebetle herhangi bir hususun münakaşası bitince müzakereleri Ebû Yûsuf'un kaydettiği rivayet edilir. Burada tercüme edilen bölümün aynı hususiyeti taşıması mühim bir şeydir: Bütün kitap bu tarzda ifade edilmiştir: «Ebû Yûsuf ben Ebû Hanîfe'ye sordum... ve o şöyle cevap verdi... der», ve orada 860'dan fazla soru ve aynı miktarda cevap mevcuttur. Prof. Khaddûrî (s. 25) bunu tafsilâtı olarak münakaşa etmemekte ve karıştırmış gözükmektedir.⁴

PROF. KHADDURİ'NİN BEYANLARINDA BAZI KUSURLAR

Biz, İbn-i Hacer'in çok eskiden beri gerek Heffening'e ve gerekse başkalarına malûm olan önemli bir iktibasını yukarıda zikrettik. Prof. Khaddûrî'nin bunu bilmediği anlaşılmaktadır. En azından 6 yerde o, siyer hakkında en eski eserin *Evzâ'î'ye* ait olduğunu tekrar eder; hattâ onun müstakil bir eser olduğunu ve «tam metnin» elde bulunduğunu açıkça teyid eder (s. 24, satır 10 vs.). Altı satır yukarıda o, *Evzâ'î'nin* siyer'inin bize sadece parçalar halinde ulaştığını söyler. *Evzâ'î'nin* kendi eserini *Ebû Hanîfe'nin* kitabını red için yazdığını bildiği halde o, durmadan Devletler Hukuku sahasında ilk eser yazanın *Evzâ'î* olduğunu tekrar eder; hattâ *Evzâ'î'den* bahsettikten çok sonra *Ebû Hanîfe'den* bile söz eder (s. 25). Eminim ki *Evzâ'î* siyer hakkında hususi hiç bir kitap yazmamış, fakat sadece *Ebû Hanîfe'nin* kitabına bir red diye yazmıştır. Her ne ise öncelik yaş bakımından da *Evzâ'î'den* daha yaşlı olan *Ebû Hanîfe'ye* tanınmalıdır.

Prof. Khaddûrî'ye (s. 23) göre İmam-ı Mâlik, *Muvatta'*ndaki çok kısa bölümüyle bu sahada ve mevzuda pek alâkalı değildi. O, hal tercümesinin yazarları tarafından siyer hakkında olan tam bir kitabın Mâlik'e isnad edildiğini bilmez gözükmektedir. Ayrıca bu konuda hepsi de muasır olan *Fezâri*, *Vâkûdî*, *Züfer* ve daha bir çokları tarafından yazılmış siyer adlı kitaplar mevcuttur. Sonraki asırlarda bu konuda susulmuştur. Böyle muayyen bir devirde bu hareket ve canlılık nedendir? Mesele Prof. Khaddûrî'nin zihnini kurcalamıyor. *Hyderabad-Deccan Osmanîye Üniversitesi'nden* merhum Prof. Manâzır Ahsan Gilâni bu soruyu vaz'etti ve parlak bir

(³) (bkz.) Hamidullah İmam-ı Azam ve Eseri, İstanbul 1963. (Mütercim)

(⁴) 1200'ncü ölüm yıldönümü dolayısıyla İstanbul'da tertib edilen Şeybânî Sergisi sırasında (Mayıs 1969), *Kitâb'ul-Asl'ın* iki çeşit yazması olduğu görülmüştür. Yazmaların büyük kısmında bazı bölümler (bilhassa tahâret, salât, savm, zekât, sayd ve zebâih, mükâtebe, cinâyât ve siyer), «ben dedim: ... mesele ile alâkalı re'yinizin ne olduğunu bana söyley misiniz; o dedi ki...» tarzında soru ve cevap şeklinde kaleme alınmıştır. Fakat bir başka yazma çeşidinde (meselâ *Carullah*, No. 575, 576) aynı bölümler, tıpkı diğer bölümler gibi, umumi izah şeklindedirler. Alt bölümlerin başlıkları da bir çok hallerde her iki grupta birbirinden farklıdır. Bazı alt bölümler birinde veya diğerinde hiç mevcut değildir. Adı geçen bölümlerin revizyonundan veya yeniden kaleme alınışından bizzat Şeybânî'nin mi yoksa ravilerinden birinin mi sorumlu bulunduğu tahkik mevzuudur.

(Bu dip not müellif tarafından yapılan bir ilâvedir; makalenin aslında yoktur. Mütercim.)

cevabını verdi. Hakikaten o zamanlar kötü idareleri dolayısıyla Emevilere karşı isyanlar oluyordu. **Ebû Hanife**, rejimi islah için diğer çareler kâfi gelmediği zaman kılıç kullanmanın veya silahlı ihtilâle gitmenin meşru olduğu kanaatında idi; **Evzâ'î'nin** şu beyanı meşhurdur: «Kılıcı getirinceye kadar biz Ebû Hanife'den gelen her şeye tahammül ettik.» **Evzâ'î**, **Şam** ve **Beyrut** menşeli idi ve bu suretle de Emevileri eli bıçaklı şî'ilerden daha çok seviyordu. **Mâlik'in** ve daha başkalarının da sofu müslümanlar olarak kan dökmek hoşlarına gitmiyordu. Ebû Hanife Abbasilerin iktidara gelmelerinden sonra bile fikrini değiştirmede; **Mansur'un** emriyle hapse atılması (775 millâdi) bundan dolaydır ve **Me'mun** devrinde Bağdad kadısı olan **Vâkidi'nin** kitabı da bu münasebetle yazılmıştır. Tetkik konusu olan kitapta «hâlûka isyan olan bir işte mahlûka itaat edilmez» hadisine yapılan devamlı atıflarda biz münakaşanın açık delillerinin görmekteyiz.

TARAFSIZLIK

Hâkim Jessup önsözünde (s.1x) İslâm Hukukunda «tarafsızlığın tanınmadığını» ifade eder. Fıkıh kitaplarında bu konu üzerinde hususî bölümlerin mevcut olmadığı muhakkaktır. Ancak harp hukuku münasebetiyle sık sık zikredilmektedir. **Serahsi** en azından 10' dan fazla yerde bundan bahseder. (Meselâ bakınız: ZDMG 1935, *Die Neutralität im islamischen Völkerrecht*).

Prof Khadduri şöyle demektedir: «Muasır Devletler Hukukunun tarihi rönesanstan geçerek... daha eski devirlere götürülebilir.» O, İslâm Devletler Hukuku üzerinde eser yazmakta olmasına rağmen İslâmın yaptığı hizmet hususunda susmaktadır. Aralarında **Walker** ve **Nys** gibi yazarların bulunduğu bir çok müellifler, müslüman hukukçuların **Grotius** ve **hattâ onun İspanya** ve **İtalya'daki öncüleri** üzerinde yaptıkları umumi tesirlerini gösterdiler. **Baron de Taube** bu tesirin hususiyle Doğu Avrupa'ya olanını göstermiştir.

Ayrıca o şöyle der (s. 3): «İslâmiyet, cihan-şumul olacak her sistemde temel teşkil eden hukukî eşitlik ve mütakabiliyet prensiplerini tanımakta (da)... kusuru etti.» Bu bir diğer ifadeye aykırı düşmektedir. (s.6): «Esirlere mübadelesi, diplomatik masuniyet ve gümrük ödeme mükellefiyeti gibi mütakabiliyetten zarurî olarak doğan bazı kaideler, müslümanlarca ve komşularınca karşılıklı olarak kabul edilebilirdi.» Bu iki ifadeden birincisi bol bol tekrar edilir. (**Debûsî'den** iktibasta bulunarak İslâm Hukukunun muhtelif yabancılar arasında tefrik göstermiyen yegane hukuk olduğunu biz de gösterdik. Bağlayıcı kaidelerin karşılıklı ve beynelmilel anlaşma görmüş olması zarureti meselesine gelince, modern milletlerarası hukukun büyük bir kısmının bile bu denemeyi başarı ile geçirebileceği şüphelidir. Milletlerarası posta mukavelesi gibi kaideler Devletler Hukukunun çok küçük bir kısmını teşkil eder; diğer kısmı milletlerarası konferanslar mahsulü değil, müelliflerin fikirleridir. Amerikan, Rus, Fransız, Alman, İngiliz ve daha başka memleketlerin ders kitapları arasında nice farklar mevcuttur.).

Prof. Khadduri her İslâm Hukuk mecellesinin ve her Fıkıh kitabının **Devletler Hukuku (Siyer)** hakkında bir bölümü her zaman ihtiva ettiğini biliyor (s. 4); fakat onun ehemmiyetini yakalayanıyor ve onun milletlerarası değil de mahallî ve tek taraflı bir hukuk olduğunu beyan etmeye rıza gösteriyor. Fıkıh kitaplarındaki siyer'lerin muhtevası, kralların, nazırların ve komutanların takdir, keyif ve zevklerine bırakılan bir politika değil, bilâkis kanun demektir. O, öyle bir kanundur ki yani müslümanlar tarafından herhangi bir hakkına tecavüz edilen bir düşman bile müslüman mahkemeye müracaat hakkına sahiptir. Fiili bir harpteki muharipleri emniyet içinde müslüman garnizonuna veya müslüman ülkeye gelirler; harp hali onun müslümanlar aleyhine şikayette bulunup dava ikamesinde bulunma hakkını selbetmez, ve müslüman mahkemeye de adalet icra etmeye mecburdur. Bu yüksek seviyeye henüz garp ulaşmamıştır; zira garp'da harp patlar patlamaz harpten evvel müstemin olarak emniyet içinde gelmiş bulunan bütün düşman tebealarını hapsediyorlar; harp boyunca medeni davalarda bile mahallî adliye mahkemelerine müracaat etmelerine müsaade edilemez. İfadenin müteakip kısmı, yani onun mahallî bir hukuk oluşu, Devletler Hukukunun bir kısmı çok taraflı anlaşmalardan ve bir kısmı da millî teşri'i faaliyetten doğan her bir modern batı devletinin hukuku gibi, sadece kısmen doğrudur. Millî teşri'i faaliyete istinadla sınır 3-12 mil arasında değişen ve

milletlerarası hukukun bir meselesi olan açık denizlere açılan karasularını tek ve canlı bir misal olarak alalım. Günümüzde bile mahalli hukukun her yerde mer'iyette olduğu buna benzer yüzlerce nokta mevcuttur.

Müteaddit defa (s. 7 vd.), fıkhi mezheplerinin İslâm Hukukunun mülkiliğini tanımadığını söyler; onun nerede bulunursa bulunsun, müslümanı bağlayan şahsiliğini beyan eder ve yalnız hanefi mezhebinin mülkîlik mefhumunu başlattığını ilâve eder. Bu doğru değildir; noksan tekkike dayanmaktadır. Bundan başka eğer mülkîlik hanefi kitaplarında bir kıyas olarak zikredilmiş olsaydı, insan Prof. Khadduri'nin sözünü kabul edebilirdi; halbuki hanefi kitapları Hz. Muhammed'in sarîh sözlerine kadar giden daha eski tatbikata devamlı atıflar yapar. Ben bir tek misal iktibasında bulunacağım (Serahsî, Şerh'us-Siyer'il-Kebir, IV, 108): «Sonra Şeybânî, Atıyyeh b. Kays'il-Kilâbî'nin rivayetine dayanarak Allah'ın Resûlünün şöyle buyurduğunu zikreder: Memleketimizde katil, zina veya hırsızlık fiilini irtikabedip kaçan ve sonra da izinle dönüp gelen bir kimse, kaçtığı şey için muhakeme ve tecziye edilecektir. Eğer o, düşman ülkesinde katil, zina veya hırsızlık işlemiş de izinle gelmişse, düşman ülkede irtikabettiği şey için muhakeme edilmeyecektir.» Bu şartlar altında bu mefhumları hanefilerin İslâm Hukukuna ithal ettiği söylenemez. İslâm Hukuku muayyen hallerde «şahsî» dir; ancak eğer yabancı ülkede irtikabedilmişse müslüman mahkemeler onları dinlemeye selâhiyetli değildirlen.

Prof. Khadduri (s. 9) İslâm Devletler Hukukunun «büyük ölçüde diğer mutad kaynaklardan ziyade örfü âdetten ve akıldan neş'et ettiğini» söylüyor. Ben klasik Fıkıh kitaplarında zikredilen kaidelerin büyük kısmının Hz. Peygamber Muhammed'in sünnetine dayandığını, çok azının daha sonraki devirlere ait örf-ü âdete ve akla istinat ettiğini ifade edecek durumdayım. Unutulmamalıdır ki Hz. Peygamber, bir devlet başkanı idi; nice defalar ordu sevk ve idaresini yaptı; yabancı memleketlerle diplomatik münasebetlerde bulundu; Devletler Hukuku noktasından onun hayâtı yüzlerce sahife doldurur.

Hakiki olsun, farazi olsun yalnız ehl-i kitabın zimmi olarak kabul edilebileceğini tekrar ettiği zaman (s. 11, 47 vs.) o, doğru söylememektedir. Her çeşit gayr-i müslimler tebaa olabilmektedirler. Ebû Yûsuf Kitâb'ul-Harâc'ında (s. 73) tasrih eder, ister putperest veya atesperest bir mecûsi olsun, ister sâbi'i veya samiriyeli olsun, yalnız islâm'dan irtidat edenlerle Arabistan müşrikleri hariç, bütün gayr-i müslimlerden cizye kabul edilir.»

Ayrıca Prof. Khadduri, hanefi hukukçuların islâm ülkesi ve küfür ülkesi tasnifinden başka islâmî sulh halinde olan yabancı ülkeleri tanımadıklarını söyler (s. 12). O, şahsî araştırma yerine modern bir müsteşrikin esassız iddiasına dayanmaktadır. Eğer o Serahsî'nin Şerh'us-Siyer'il-Kebir'ini bizzat okursa, görür ki kendisi çok çok yanılmaktadır.

Bir yandan islâmîyetin gayr-i müslim devletleri hâkimiyet sahibi değil de sadece tabi'i halde yaşayan bir varlık olarak tanıdığını beyan etme (s. 12-13) ile diğer yandan sulh içinde o devletlere gittikleri zaman müslümanların titizlikle mülki kanunlara riayet etmelerinin ve hiyanette bulunmamalarının gerektiğini kabul arasında bir tezat gözükmektedir. Yukarda bu dünya işleri hususunda müslümanların ve gayr-i müslimlerin müslüman hukukçulara göre eşit olduklarını ifade eden bir iktibasta bulunmuştuk.

Sayfa 15'te ve daha başka yerlerde cihad'ın «haçlı seferleri (crusade)» mefhumuna eşit olduğu hakkında bir ifade mevcuttur. Bu doğru değildir; çünkü haçlı seferlerin gayesi Hz. İsa'nın kabrini fetih işine münhasır idi. Haçlıların hırs-tiyan olmaları arasında sadece müslümanlarla harbetmek istedikleri çok defa söylenebilir, halbuki islâmî cihad gayr-i müslimlerin bir kısmına inhisar etmiyor, bilâkis müslüman olmaları bütün çeşitlerini içine alıyordu.

Brezil kelimesi bir Berberî kabilesinin adı olan Birzeleh'ye irca edilmiştir.

İlk müslüman fetihlerinden bahsederken Prof. Khadduri Avrupa'yı da içine almak mecburiyetinde olduğu halde münakaşasını Asya ve Afrika'ya inhisar ettiriyor. Ben Amerika'nın bile ele alınması gerektiğini söylemek istiyorum. Kolomb'un kızıl derililerle savaşmakta olan siyah ırktan kabilelere rasladığı hatırlanabilir; demek ki siyah insanlar oraya Kolomb'dan önce varmışlardır. Ayrıca ne Amerika ve ne de Avrupa menşeli bir kelime olmayan Brezil, İbn-i Fadlillah el-Umerî tarafından açıkça kaydedildiği gibi batı Afrika'dan yapılan sevkiyata iştirak eden bir Berberî kabilesi olan Bizeleh'e (Brezil, bu kabile üyelerini ifade eden arapça cem'îdir) irca edilir. Daha fazla bilgi meraklıları için şu makaleme atıfta bulunurum «L'Afrique decouvre l'Amerique avant Christoph Colomb», (revised edition of Pensee Chiite, Paris, February 1958) (5).

İslâma yeni girenlerin «vergileme gibi işlerde çok defa aleyhte tefriکه uğradıkları» iddia edilmiştir (s. 20), ama ne yazık ki herhangi bir delil gösterilmemiştir. Eğer zalim Haccâc b. Yûsuf bahis mevzu ise, o zaman «çok defa» veya «islâm» diyemezsiniz. Mühim hukukçuların ve kelâmcıların aynı anda müteaddit islâm devletlerinin varlığı imkanına reddettikleri söylenmiştir (s. 21). İnsan, müellifin nasıl olup da bu kadar sarîh olduğuna hayret ediyor. İspanya imparatorları, Abdurrahman en-Nâsir'dan itibaren halifelik iddiasında bulunmuşlardır. Abbâsî fakihleri kıskanmaksızın bu imkanı kabul ettiler. Meselâ Debûsî şöyle derken açık sözlülük etmiştir: «Müslim ve gayr-ı müslim ülkeler arasında tefrikte esas âmil, hakimiyet ve idare farklarıdır. Bir islâm ülkesinde idare ve hakimiyet istimâl bakımından birbirinden ayrılan çeşitli bölgeler (memleketler) için de aynı şey doğrudur.»

Prof. Khadduri Ebû Hanife'nin kıyası için iddiası kolay, fakat isbatı zor olan «safsatallı (sophisticated)» tabirini kullanmasaydı (s. 31) çok daha iyi ederdi.

Bağdad'da daima kadîl-kudât'ın mevcut olduğunu işaret etmek gerekir. Vak'a şudur: Biri Dicle'nin doğu tarafında ve diğeri de batı tarafında olmak üzere umumiyetle orada iki kadîl mevcuttu. Bundan başka kadîl-kudâh olan zat, fiilen halifenin yanında bulunan kimse idi. Meselâ Hârûn-i Reşid paytaht olarak Rekkah'yı seçtiği zaman Şeybânî onunla beraber orada idi; daha sonra o Rey'e (Tabran'a) taşınunca Şeybânî ona refakat etti. Hatta o, iş başında iken orada öldü. Binaenaleyh Ebû Yûsuf'un vefatından sonra Şeybânî'ye kadîl-kudâh şerefini tanımamak kolay değildir. Şeybânî'nin eserleri arasında Rekkah'da kadîl iken verdiği kararların bir mecmuası olduğu zâhir bulunan Rekkıyât adlı bir kitabın da mevcudiyetini ben tesadüfen hatırlamaktayım.

Khadduri şöyle der (s. 16): «Şeybânî, Kisbâ'nın çok yakın arkadaşı idi.» Fakat Serahsî Kisâ'nın Şeybânî'nin teyzesinin oğlu olduğunu teyid eder (Şerh'us-siyer il-Kebir. Bâb 42); halbuki İbn-i Hallikân (Vefeyât'ul-A'yân) Ferrâ'nın Şeybânî'nin teyzesinin oğlu olduğunu beyan eder. Her halükârda sarf ve nahiv meselelerinde Şeybânî ile Kisâ'î arasında ceryan etmiş olan münakaşalar dostluktan çok bir nevi rekabeti ifade eder.

Sayfa 37'de Şeybânî'nin zâhir'ur-rivâyeh dışındaki eserlerin «sahih (authentic)» olarak kabul edilmediği ifade edilmiştir. Kelime iyi seçilmemiştir. Onlar sahihtirler; fakat pek az malûmdurlar ve az müracaat edilirler; yoksa iki grup arasında tenakuz olduğu hususu zarurî bir netice değildir.

Arapça siyer ve sireh kelimelerinin istimalleri arasında fark mevcuttur. Siyer kelimesi sireh ile karşılaştırıldığı zaman (s. 38-39) ortada bir yanlış anlama

(5) Bu makale merhum Kemal Kuşçu tarafından tercüme ve neşredilmiştir. Aynı mevzuda bir yazının tercümesi için bkz. Hamidullah, M. (terc. Mustafa Bilge), İslâm Düşüncesi, yıl 2 sayı: 6 (Kasım 1968), s. 367-370. (mütercim)

olduğunu zannedirim. Birincisi Devletler Hukuku, ikincisi ise Hz. Peygamber Muhammed'in hayatıdır. Bunlar müteradif değildirler; biri diğerinin yerini almaz. «Siyer'in iki mana kazandığı» doğru değildir. Hiç bir hukukçunun Hz. Muhammed devrindeki harpleri ifade için peygamberin biyografilerinde veya hadis eserlerinde kullanılan bir istilâh olan megâzi başlığı altında Devletler Hukukunu ele aldığını tahmin etmiyorum.

Yazar Serahsi'den bahsederek şöyle der (s. 43-44): «O, 15 sene kadar bir zamanını Uzcend hapishanesinde geçirdi; söylendiğine göre Şeybânî'nin eserlerine yaptığı şerhleri, onun derslerini hapishanenin dışında dinlemekte olan talebelerine kitaplarını yanına alamadığından dolayı, hafızasından imlâ ettirdi». En eskisi İbn-i Fadlillah el-'Umerî olan tercüme-i halinin yazarlarına göre o, bir kuyuya atılmıştı ve talebeler onun imlâsını kuyunun ağzında dinliyorlardı. «Hapishanenin dışında» ifadesi sarîh bir fikir vermez. Hal tercümesi yazarlarına ve hatta Mabsût'taki bizât kendi hayat kaydına göre yanında kitapların bulunmadığı bir hakikattir. Fakat eğer talebeler onu işitebiliyordu ise, o da onları işitebiliyordu; uzaklık her iki tarafa da aynıdır. Talebeler bakımından herhangi bir tahdit yoktu; gerçekten de onlardan bir çoklarının içinden Serahsi'nin üzerlerine şerh yazdırdığı parçaları okudukları kitapları beraberlerinde getirdikleri hususunda deliller mevcuttur.

HARBİ VE MUVÂDE'

Korkarım ki harbi basit bir yabancı (alien) değil, (s. 47) fakat bir muharip (belligerent) dir. Muharip olmıyan yabancıya ekseri muvâde' denir. Keza (s. 53) eğer «Dâr'ul-İslâm»a izinsiz girerse harbi idam edilecektir; bu umumi bir kaide değildir. Normal olarak o, esaret, kölelik veya fidye mevzuudur. İslâm hukukçularının dedikleri şey şudur: «Eğer bir müslüman bu harbiyi öldürürse kısas gerekmez; zira harbinin kanı mubattır ve müslümanın onu öldürmesi caizdir. Ancak halifenin izni olmaksızın böyle bir harbiyi öldürmek hoş değildir ve müslümana yakışmaz.

Ebü Hanife ve talebelerinin müteakabiliyet prensiplerini getirdikleri söyleniyor (s. 53). O daha eskidir; Kur'an ve Hadis'e gitmeye lüzum yok; Hz. Ömer'in talimatı iyi bilinir: «Memleketlerinde müslüman tüccarlardan ne kadar alınıyorsa yabancı tüccarlara o kadar gümrük vergisi koyunuz.»

Tarihi bakımdan Türkiye ve İran yegane büyük İslâm devletleri değildirler (s. 60-62 vs.). Büyük Moğol-Hint İmparatorluğu, eğer fiilen daha büyük değilse bile, küçükde değildir.

Müellifler, gayr-ı müslimlerle sulhun 10 yıldan daha fazla bir müddet için akdedilmeyeceği fikrindedir (s. 54). Serahsi (Şerh'us-Siyer, IV, 47) Şeybânî'nin «daimi sulh (el-Muvâde'at'ul-müebbedeh)» ifadesini naklettiğinden dolayı bu hususta hiç bir tahdit mevcut değildir. Fakihler meselâ yirmi sene gibi kısa bir müddet için sulh akdi yapmayı tercih ederler; çünkü icabında akdi yapmaya hacet kalmaz. (sulh şartlarını yenilemek talebinde bulunmak için akit müddeti bitinceye kadar beklenir ve zulüm yapmaya ihtiyaç duyulmaz). Maamafih Serahsinin yirmi sene fazla bir müddet için sulh yapmayı haram saydığı söylenemez.

BAZI İMLÂ HATALARI

Şimdi bazı imlâ hataları. Şöyle zannedirim: s. 43'te Hasiri (Huseyri değil) doğrudur; s. 13'te Şems'ul-Eimeh (Mabsût'un admın hatalı tab'ından doğduğu açık olan Şems'ud-Din değil); s. 56'da Muhammed Munib (Muhmud Munib değil); İbn-i Sa'd'ın ölümü 320 h. değildir (s. 27'de olduğu gibi); İkrâh, gasbetmek değil (s. 20), fakat «mecbur etmektir» ve kerâheh (beğenmeyiş, sevmemek)'den müstak olan mekrûh (s. 299) ile ilgisi yoktur; âsi manasına gelen bağy değil, bâğî'dir; bir tarafı kesip sakatlamak misle değil, müsle'dir (s. 300); aynı sahi-

(Devamı 62. Sahifede)

yatırım yapılacaktır.

1968 yılında 6,1 milyon ton olan rafineri kapasitemiz, yurdumuzun hızla artan istihlâkını karşılayabilmek için 1978 de 26 milyon tona yükseltilecektir.

Petrol nakliyatında yurdumuzda bulunan 650 km.lik boru hattının 610 km.sinin sahibi ve işleticisi olmakla TPAO başta gelmektedir. 495 km. uzunluğunda olan Batman-Dörtyol boru hattı ile taşınan ham petrol 1968 de 2,5 milyon tonu aşmıştır.

TPAO petrolle ilgili faaliyetlerinin yanında Türkiye'nin kalkınmasının ana unsuru olan sanayi kolunun muhtaç olduğu bol ve ucuz enerjiyi temin etmek gayesi ile memleketimize tabii gaz ithal edebilmek için hızla ilerleyen çalışmalar yapılmaktadır.

Bu tabii gazın nakli için kurulacak tesis, Irak'ın Basra mevkiinden başlayacak, İstanbul'a kadar uzanan 2.324 km. uzunluğunda

ve ortalama 75 cm. çapında bir ana boru hattı ile 554 km. lik ek kolları, pompa istasyonlarından meydana gelecektir.

Tabii gaz boru hattı projesinin inşasına 1969 da başlanabilmesi için çalışmalar yapılmakta olup, proje 4.5 milyar TL. bir yatırımla tamamen bitirilmiş olacak ve 33 ayda tamamlanabilecektir.

TPAO 1966 yılında Petro-Kimya sanayinin kurulması için Petkim A.Ş. tesisleri inşaatına başlamıştır. Petkim A.Ş. plastik maddeler, sentetik lifler, sentetik kauçuk, deterjanlar, ve diğer kimya maddeleri imal edecektir.

TPAO ayrıca İpraş, İpragaz ve Isilit tesislerinde hissedar ve kurucudur. İnşa halinde olan Petkim A.Ş. tesisleri hariç bu üç şirketin 1968 yılı kârları toplamı 128.6 milyon TL. dir.

ŞEYBÂNİ'NİN SİYER'İ

● Baştarafı 26. sahifede

fedeki kıymeh, fiyat değil, değerdir; semen (s. 301) değer değil, fakat fiyattır; aynı sahifede azadetme 'itk' dir; yoksa 'utk' değildir; zekat «sadaka» değildir; çünkü sadaka ne zaman ve mevzu bakımından farzdır ve ne de vasf bakımından muayyendir ki bütün bunlar bir devlet vergisinin hususiyetleridir; zekat hakikatta, gayr-ı müslimler tarafından ödeneñ vergiler hilafına, bir müslümanın devletine ödediği bütün vergileri ifade eder.

Bitirirken cizyenin kısmen ilgasının Fransa kraliyle yapılan türk anlaşması tarihine dayandığı söylenmiştir (s. 64). Mesele çok eski zamanlara gider. Ebû Yûsuf, Kitâb'ul-Harâc'ında halife Ömer'in «Benû Tağlib'in cizyesini ilga ettiğini» söylemekte sarihtir. Oun sürüler ve ziraat vs. hususlarda müslümanlardan aldığı zekatın iki katını alması yanlış yola sevketmemelidir; zira aynı şey bütün zimmler için normaldi; Hz. Ömer'e tanınacak yegane şey, Benû Tağlib'le ilgili olarak zekatın tabirini kullanmış olması ve siyasi sebepler dolayısıyla cizyeden tamamen vazgeçmesidir; başka bir şey değildir (6).

(6) Khadduri'nin bu neşri hakkında küçük bir tanıtma yazısı için bakınız: TIBAWI, A.L., The Islamic Law of Nations: Shaibani's Siyar, by Khadduri, The Islamic Quarterly, London, vol. XII, Nr. 3 (July and sept. 1968), s. 121.